

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ
ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

ДЕРЖАВНИЙ ІСТОРИКО-АРХІТЕКТУРНИЙ ЗАПОВІДНИК
«ХОТИНСЬКА ФОРТЕЦЯ»

Матеріали XVII науково-практичної конференції

**ХОТИНСЬКА ФОРТЕЦЯ
У ЛІТОПИСАХ**

до 350-річчя від дня народження Самійла Величка

Хотин
2020

УДК 94 (477.85-2)
ББК 63.3 (4УКР-4ХОТ)51я43
X 852

Рекомендовано до друку Вченою радою
Державного історико-архітектурного заповідника
«Хотинська фортеця»
(протокол № 2 від 28.09.2020 р.)

Редакційна колегія:

Буйновська Є.В. директор ДІАЗ «Хотинська фортеця»
Шалаєва І.А. заступник директора ДІАЗ «Хотинська фортеця»
Нємічева Т.В. учений секретар ДІАЗ «Хотинська фортеця»

*Редколегією збережено авторський стиль викладу.
Відповідальність за достовірність наукової інформації та посилань
несуть автори статей.*

X852

Хотинська фортеця у літописах (до 350-річчя від дня народження Самійла Величка) // Матеріали XVII наук.-практ. конф. (м. Хотин 15 жовтня 2020 р.). – Кам'янець-Подільський: ФОП Буйницький, 2020. – 108 с.

У збірнику вміщено матеріали доповідей науково-практичної конференції з актуальних питань історії та археології. Для істориків, краєзнавців, археологів, музейних працівників, учителів історії, викладачів і студентів історичних факультетів вищих навчальних закладів.

УДК 94 (477.85-2)
ББК 63.3 (4УКР-4ХОТ)51я4

ЗМІСТ

Буйновська Є.В. До 20-річчя створення Державного історико-архітектурного заповідника «Хотинська фортеця»	4
Денис Позняков Писемні джерела з історії Хотина першої чверті XVIII століття	11
Альона Іваночко Артилерія Хотинської фортеці XV – XIX століть	25
Лариса Курушак Козацька тематика у скульптурі Володимира Гамалія	45
Шутко Олександра Валіде Гюльнуш – покровителька подільських мечетей: біографічний нарис	52
Сандуляк Віктор Мости Хотинської фортеці на іконографічних джерелах XVII – XIX століть	59
Олександр Руснак, Микола Ільків, Микола Головльов Печатка хотинської роти жандармів	69
Віталій Калініченко, Віктор Грига Залізна шпора з матеріалів досліджень Хотинської фортеці у 2019 р.	74
Микола Ільків, Віталій Калініченко Рухомий матеріал з розкопок мечеті Хотинської фортеці у 2019 р.	79
Мордовін Максим, Прохненко Ігор «Англійська» текстильна пломба з околиць м. Хотин	88
Немічева Тетяна Кераміка XVIII століття: полив'яна, порцеляна, напівфаянси	95

Віталій Калініченко, Віктор Грига
(м. Чернівці)

ЗАЛІЗНА ШПОРА З МАТЕРІАЛІВ ДОСЛІДЖЕНЬ ХОТИНСЬКОЇ ФОРТЕЦІ У 2019 р.

Стаття присвячена введенню до наукового обігу, детальному аналізу та типологізації залізної шпори – рідкісного предмета спорядження верхового коня, котра була виявлена при обстеженні берегів р. Дністер у підніжжі Хотинської фортеці. Авторами здійснено її конструктивно-морфологічний аналіз. У результаті отримано нові матеріали для вивчення військової справи в історії Хотинської фортеці у XV-XVII ст.

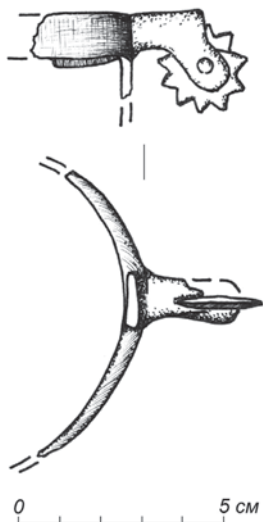
Ключові слова: Хотинська фортеця, замок, археологічні дослідження, військова справа, шпора.

Предмети озброєння – одна із найбільш важливих і яскравих категорій знахідок епохи пізнього середньовіччя-нового часу. Вони є цінним джерелом для дослідження цілої низки питань з минулого населення Центральної та Південно-Східної Європи. Їх вивчення дозволяє проаналізувати військову культуру середньовічного населення, реконструювати етапи та шляхи потрапляння різних категорій предметів озброєння на окремі території, взаємозв'язки та взаємовпливи, отримати інформацію про регіональні особливості використання зброї тощо. До того ж предмети озброєння подекуди виступають важливим хронологічним індикатором, який на основі видових характеристик та супровідного матеріалу дає змогу відповісти на низку питань з військово-політичної історії населення різних регіонів. Важливість предметів озброєння, особливо тих видів, які зустрічаються порівняно рідко, зростає для територій, де вони раніше були невідомі або їх знахідки були поодинокими. Показовими у цьому відношенні виступають терени Пруто-Дністровського межиріччя, де за останні роки було знайдено значну кількість різних типів зброї. Особливу цінність несуть предмети озброєння, виявлені на пам'ятках другої половини XIII-XVII ст. Дослідження старожитностей цього часу за останні роки дозволяє стверджувати,

що території межиріччя Верхнього Пруту та Середнього Дністра є одним із унікальних регіонів в контексті вивчення матеріальної та духовної культури населення, яке тут мешкало. Особливо важливим та водночас недостатньо вивченим на сьогодні періодом в історії регіону у військовому аспекті є епоха XV-XVII ст., тому дослідження старожитностей зазначеного часу є актуальним та необхідним. Серед цих пам'яток на особливу увагу заслуговують ті, матеріальна культура яких була надзвичайно різноманітною та, в певній мірі, унікальною, що й зумовило їх статусність на території регіону та вагоме значення для реконструкції процесів і подій середньовічного минулого.

До таких пам'яток відноситься Хотинська фортеця – одна з еталонних пам'яток оборонної архітектури, всебічне вивчення якої можливе тільки на основі комплексного використання писемних, іконографічних, археологічних та архітектурних джерел. Упродовж багаторічних досліджень вдалося з'ясувати основні віхи її історичного минулого [2, С. 355-360; 3, С. 92-105; 4; 5, С. 54-70; 6, С. 29-39]. Водночас чимало аспектів залишаються нез'ясованими чи дискусійними й, відповідно, продовжують бути актуальними для подальших наукових досліджень. Порушити нові питання, ґрунтовніше пізнати тисячолітню історію Хотинської фортеці дозволяють матеріали археологічних досліджень, примножуючи джерельну базу з кожним польовим сезоном. Детальному аналізу та введенню до наукового обігу однієї з найбільш яскравих категорій знахідок спорядження верхового коня, а саме залізної шпори присвячена дана стаття. Необхідно відзначити, що шпори були постійним атрибутом вершників та ознаки їхнього рицарського рангу й гідності. Зміна їх форми протягом різних епох була зумовлена розвитком тактики ведення кінного бою та з метою точнішого керування конем.

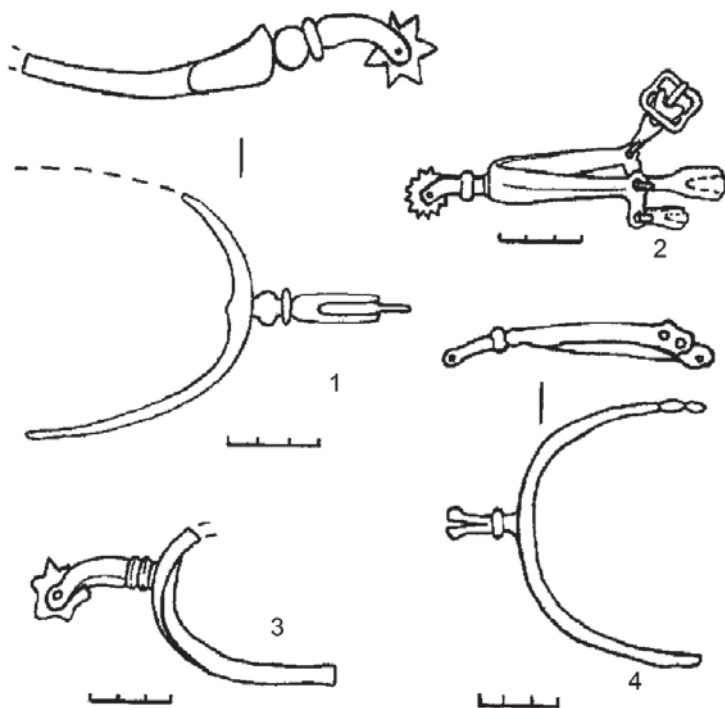
Шпора (рис. 1) була виявлена у 2019 р. при обстеженні берегів р. Дністер у підніжжі Хотинської фортеці. Її стан збереження задовільний. Виріб пошкоджений та коризований. Шпора збереглася на половину (відсутні петлі для кріплення ременів, а також частина бокового кріплення колесика-зірочки). Її конструктивно-морфологічні параметри наступні: збережена довжина – 5 см, довжина найбільшої скоби – 3,7 см, довжина найменшої скоби – 3,2 см,

**Рис. 1. Залізна шпора
з Хотинської фортеці**

ширина обох скоб – 1-1,3 см, товщина скоб – 0,2-0,3 см, параметри пошкодженого козирка в надп'ятковій частині – 1,5×0,3 см, довжина шипової частини (повністю) – 3,1 см, довжина тримача колесика-зірочки – 2,6 см, параметри заклепки – 0,3-0,4 см, збережена товщина тримача колесика-зірочки – 1,3 см, товщина одного боку тримача – 0,3 см, довжина пошкодженого колесика зірочки – 2 см, товщина – 0,1-0,2 см, збережена маса виробу – 25,3 г.

За типологією Ю. Бохана подібного типу шпори відносяться до групи IV [1, С.260]. Однак, необхідно відзначити, що за зовнішнім виглядом та окремими конструктивно-морфологічними параметрами вони схожі з групою III (варіант В), котрі використовувалися в XVI ст. гусарами, тому за окремими аспектами їх можна вважати парадними, без орнаментики. В Речі Посполитій гусарські шпори побутували до середини XVII ст., після чого були витіснені шпорами західноєвропейських типів (рейтарські та кірасирські), котрі мали вигнутий тримач колесика-зірочки. Подібного типу шпори фігурують і в писемних джерелах як «остроги німецькі» поряд з гусарськими та козацькими. Шпора з Хотинської фортеці відноситься до групи IV. Для цієї групи характерний короткий шип, який різко вигнутий вниз, плавні проекції дуг (типологічне зближення з групою III), дуги скоб плавно потовщені, наявне закріплене колесико-зірочка. Шпори подібного типу, за думкою Ю. Бохана з'явилися, очевидно, в XV ст., які еволюційно походять від групи I та групи III [1, С. 260-261]. Очевидно, що шпора з Хотинської фортеці відноситься до перехідного варіанту, на що вказує коротка довжина шипа, відсутність на шпорі орнаментики тощо. Схожого типу шпори були знайдені в мм. Ліда (рис. 2, 1), Друцьку (рис. 2, 2), Кричеві (рис. 2, 3) та с. Креві (рис. 2, 4) (Республіка Білорусь).

**Рис. 2. Аналогії шпор з території Білорусі:
1 – м. Ліда, 2 – м. Друцьк, 3 – м. Кричев, 4 – с. Крево
(за Ю. Боханом).**

Таким чином, під час археологічних досліджень Хотинської фортеці та обстежень схилів біля р. Дністер у підніжжі фортеці у 2019 р. було виявлено надзвичайно важливу знахідку, котра стосується спорядження вершника та верхового коня, а саме шпору, яка за конструктивно-морфологічними параметрами відноситься до XVI – XVII ст. та є важливою знахідкою для вивчення військової історії Хотинської фортеці в означений період.

Джерела та література:

1. Бохан Ю.М. Узбраенне войска ВКЛ другой паловы XIV – канца XVI ст. – Мінск: УП Экаперспектыва, 2002. – 336 с.

2. Масан О. Хотинський замок – визначна пам'ятка середньовічної молдовської архітектури // *Suceava. Anuarul complexului muzeal Bucovina*. – 2004-2005-2006. – Vol. XXXI-XXXII-XXXIII. – С. 355-360.

3. Мисько Ю. З історії Хотинської фортеці // ПССІАЕ. – Чернівці–Вижниця: Черемош, 2011. – Т. 2(32). – С. 92-105.

4. Михайлина Л., Пивоваров С. Нариси з історії Хотинської фортеці: факти, легенди, гіпотези. – Хотин, 2011. – 128 с.

5. Пивоваров С. Археологічні дослідження та реставраційні роботи в Хотинській фортеці // ПССІАЕ. – 2011. – Т. 1(31). – С. 54-70.

6. Тимошук Б. О. Середньовічний Хотин // *Археологія*. – 1977. – Вип. 22. – С. 29-39.

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ
ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

ДЕРЖАВНИЙ ІСТОРИКО-АРХІТЕКТУРНИЙ ЗАПОВІДНИК
«ХОТИНСЬКА ФОРТЕЦЯ»

**ХОТИНСЬКА ФОРТЕЦЯ У ЛІТОПИСАХ
до 350-річчя від дня народження Самійла Величка**

Матеріали XVII науково-практичної конференції

Підписано до друку ???.2020.

Формат 60 x 84 $\frac{1}{16}$.

Папір офсетний. Друк офсетний.

Ум. друк. арк. 6,27. Тираж ??? примірників.

Зам. № 1877.

ФОП Буйницький О. А.
32300, Хмельницька обл.,
м. Кам'янець-Подільський, вул. Північна 81 Г.
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
від 28.06.2006 р. серія ДК №2477